

PORODICA U SAVREMENOM CRNOGORSKOM
KONTEKSTU: REFLEKSIJE STUDENATA PEDAGOGIJE
KROZ DOŽIVLJAJNU VIZURU FILMA „KRAMER PROTIV
KRAMERA“

FAMILY IN CONTEMPORARY MONTENEGRIN CONTEXT: REFLECTIONS OF
PEDAGOGY STUDENTS THROUGH THE EXPERIENTIAL VISION OF THE KRAMER
AGAINST KRAMER MOVIE

ABSTRACT The research focus in this paper is directed to understanding of Pedagogy department students' opinions on contemporary and desirable family patterns and roles of parents and children in the context of two models: the traditional patriarchal and contemporary-postdemocratic family. As a starter and as a motivational pathway for the interview, i.e. focused group interview, we have utilised the movie „Kramer vs. Kramer.“ Predominantly, students opted for traditional-patriarchal model of the family, as respectable, but also prospectively preferred system in which asymmetric division of responsibilities in subsystems of spouses, parents and children persists.

Key words: family, parents, role, systems.

APSTRAKT U radu je istraživački fokus usmjeren na sagledavanje mišljenja studenata pedagogije o aktuelnim i poželjnim porodičnim obrascima i ulogama roditelja i djece u kontekstu dva modela: tradicionalno-patrijarhalne i savremene-postdemokratske porodice, a kao motivacioni pokretač i potka za razgovor, odn.fokus grupni intervju, poslužio nam je film „Kramer protiv Kramera“. Dominantno, studenti se opredjeljuju za tradicionalno-patrijarhalni model porodice, kao prezentni, ali i prospektivno preferirani sistem, u koem i dalje postoji asimetrična podjela odgovornosti u subsystemima bračnih partnera, roditelja i djece.

Ključne riječi: porodica, roditelji, uloge, sistemi.

Uvod

Porodica kao svezremana zajednica predstavlja unikatni i dinamični sistem u fenomenološkom smislu, bez obzira na multiplicirane društveno-istorijske i još brojnije kontekstualno-specifične prilike, koje predestiniraju njen razvoj. Promjene koje su se dešavale na opštedruštvenom, naučno-tehnološkom, istorijsko-političkom planu, nužno su se prelamale kroz kaleidoskop strukturalno-funkcionalnih i kvalitativnih relacija u porodici i njen odnos prema spoljnim ekološkim sistemima, kako Bronfenbrener (1997) raslojava društveni kontekst. Prolazeći kroz različito postulirane društvene prilike iznutra i spolja,

porodica doživljava značajne promjene u pogledu načina, mjesta življenja, stabilnosti i dinamičnosti pozicija i uloga njenih subsistemskih učesnika, njihove spoljne angažovanosti, stepena otvorenosti prema makrodruštvenim kontinualnim gibanjima i zahtjevima. No, uprkos različitim manje ili više istaknutim izazovima, indukovanim diverzitetnim društvenim promjenama, porodica i dalje opstaje i prema nekim istraživanjima (Matulić, prema Maleš, 2011) perzistira kao uporište temeljnih vrijednosti i nezamjenljive lično-društvene dobrobiti. Iako je porodica kao bazična društvena institucija prošla i prolazi kroz mnogostruke izazove i promjene, danas možemo markirati okvirno, dominantne istorijsko-etapne, metastrukturalne interferirajuće porodične modele funkcionisanja i uslovno ih ukotviti u određene paradigme društvenog funkcionisanja sa manje ili više prepoznatljivim obilježjima, imanentnim, npr. matrici tradicionalno patrijarhalne ili savremene, demokratske ili, po nekim autorima, postdemokratske porodice. U nastavku rada, pokušaćemo da ocrtavajući ključne značajke jednog i drugog porodičnog modela (uslovna podjela na patrijarhalnu i savremenu porodicu, sa prelaznim podvarijantama), oslanjajući se na teorijske orijentacije i interpretacije, saznamo kako studenti pedagogije procjenjuju i vide prezentni i poželjni porodični sistem, tj. uloge, relacije, dijadne odnose, vrijednosti u ovoj današnjoj društvenoj tvorevini. Kao ključni motivacioni podsticaj za „otvaranje“ i razmatranje markirane problematike, potka nam je bio film „Kramer protiv Kramera“, nakon čijeg smo emitovanja, kroz grupni fokus intervju i diskurzivni „pretres“, analizirali nekoliko posebno izdvojenih i problematizovanih pitanja/tema.

Geneza porodice i njena strukturalno-funkcionalna transformacija do današnjice

Porodica u svojoj osobitosti i sjevremenoj raznolikosti seže u daleku prošlost i teško je vremenski pozicionirati, ali je izvjesno da je u različitim formama funkcionisala dugo i živi i danas. U prezentnoj kontekstualnoj koloritnosti i narastajućim diverzitetnim modalitetima porodičnih struktura, pomalja se i ideja o mogućem izumiranju ove najpoznatije društvene ćelije/institucije. No brojna istorijska i antropološka istraživanja pokazuju upravo suprotno (Tofler, 1983, prema Pašalić-Kreso, 2012: 17).

Društveno-istorijske okolnosti i kontekstualne specifičnosti različitih socijalnih miljea, svakako su indukovale različite forme porodičnog organizovanja i djelovanja, pozicioniranja uloga i relacija u njenom strukturalnom sastavu. U dugom istorijskom kretanju i unutrašnjim transformacijama, revidiranju uloga i odnosa, porodica prolazi kroz četiri krupno izdvojene forme ili obrasca funkcionisanja (unutar njih moguće je „učitati“, brojne „prelazne“ obrasce): porodica krvnog srodstva (endogamna), porodica punalua (egzogamna), sindijazmička i monogamna porodica, koja od feudalnog doba, u izmijenjenim formama, postoji i danas (Morgan, 1997).

Tokom 18. i 19. vijeka događaju se značajne promjene u načinu življenja, zapošljavanja stanovništva, pa samim tim i u funkcionisanju porodice. Početkom 19. vijeka društva u Sjevernoj Europi i Sjevernoj Americi prolazila su „najdublju transformaciju društva u povijesti čovječanstva“ (Haralambos i Holborn, 2002, prema Ljubetić, 2006). Industrijalizacija, izmijenjeni uslovi za život u društvu i porodici, indukovane novim radnim motivima i angažovanjem članova porodice, te njihovim migracijama, češćim dualnim karijerama roditelja, ishode novostrukturiranim porodičnim matricama, svedenim na najuži sastav srodnika, ili nuklearnu porodicu. Ovakav tip porodice immanentan posebno industrijskom društvu, u savremenim izmijenjenim okolnostima poprima nove forme, usljed izloženosti brojnim složenijim izazovima, zahtjevima i prilikama. Digitalna era, sveprisutna multikulturalna razmjena i komunikacija, uobičajene i sve intenzivnije migracije stanovništva, individualistička kultura, nove naučno-tehnološke tendencije, psihološke perspektive lične dobrobiti i mnogi drugi faktori uticaja transformišu i rekonstruišu društvene institute, pa i porodičnu ćeliju, nužno i neizostavno. Brojni autori, dizajnirajući složeni, fluidni, multifunkcionalni savremeni porodični matriks, navode ključne odrednice porodice, kao metastrukturnog konstrukta: manji broj djece u porodici, uzrasna bliskost djece, odgađanje roditeljstva i ranije završavanje reproduktivne uloge, dualne karijere roditelja, porast jednoroditeljskih i recentno, drugih netipičnih porodičnih struktura i dr. (Tofler, 1983, Goldenberg&Goldenberg, 1994, prema Pašalić-Kreso, 2012). Dakle, napraviti obuhvatnu, cjelishodnu i opštezapremnu definiciju porodice, bilo bi odveć komplikovano i zahtjevno, ako imamo u vidu sve varijable koje je određuju i koje su nekad opervažene različitim antagonizmima. Upravo oslanjajući se na eko-sistemske Bronfenbrennerov okvir, Klarin ističe: „Obitelj čini set odnosa koji se isprepliću u pojedincu. Ona je jedinica koja funkcioniše u različitim socijalnim i kulturnim kontekstima, težeći uspostaviti homeostazu međuodnosa. Stalna težnja za uspostavljanjem ravnoteže u međuodnosima čini obitelj dinamičnim sustavom“ (Klarin, 2006: 38).

Sistemska teorija i porodična sredina

Jedna od najkompleksnijih i najkomletnijih teorija posvećenih poziciji i ulogama pojedinaca kao učesnika u složenim društveno-sistemske struktura, te njihovoj nužnoj međusobnoj uslovljenosti i umreženosti je ekološka koncepcija Uriea Bronfenbrennera. Ekološko okruženje satkano od mnoštva faktora uticaja, po mišljenju ovog teoretičara, predstavlja „set ugnježdenih struktura od kojih se svaka nalazi u narednoj, kao set ruskih babuški, a na krajnjem unutrašnjem nivou nalazi se okruženje u kome je osoba koja se razvija“ (Bronfenbrenner, 1997: 13). Pritom, zanimljivo je da Bronfenbrenner naglašava značaj sistemskih varijabli kao osnovnih ćelija okruženja. Prije svega, polazi se od dijadnih sistema, u porodici, ka složenijim, umreženim kompleksnim okruženjima, a *ekološki prelazi* iz jedne u drugu sredinu, nužni su i prirodno uslovljeni promjenama uloga (ibid.). Pristupačnost i dispozitivni odnos pojedinih

okruženja od posebnog je značaja za svakog pojedinca, koji učestvuje u brojnim sistemskim relacijama, od prve dijade, unutar same porodice, ka složenijim ekološkim „prstenima“ i mrežama. Hofstede (2001) u svom multistrakturnom opisu kulture kao kompleksnog fenomena, koristi metaforu „glavica luka“ (culture onion), pri čemu površinske slojeve čine rituali, običaji, istaknuti junaci kao kulturno perpetuirani simboli, dok je u unutrašnjosti, za okolinu manje očito jezgro vrijednosti ili kako Spenser-Outi primjećuje, uvjerenja, stavova i konvencija, koje prvenstveno posreduje porodica (Živanović, 2015). Roditeljske uloge su umnogome uslovljene zahtjevima, nivoom podrške koja dolazi iz neposrednog okruženja, kulture i supkulture. Bronfenbrenner (1997) je to prvo, neposredno okruženje koje uključuje pojedinca, nazvao mikrosistemom, ističući da složaj međusobno povezanih subsistema predstavlja izraz preovlađujuće ideologije i kulture, unutar širokoumreženog makrosistema. U osnovi ekološke orijentacije nalazimo ključnu ideju o progresivnoj akomodaciji djeteta/individuumu rastućim i kombinovanim uticajima iz udaljenih regiona fizičkog i društvenog okruženja. Stoga na ponašanje i razvoj pojedinca utiču uzajamnoprožimajući redovi sistemskih struktura, s jedne strane prve „vidljive“ varijable, poput veličine porodice, reda rođenja djece, prisustva ili odsustva jednog od roditelja, obrazovnog nivoa, zaposlenosti, a u drugom redu su iste pomenute značajke, ukotvljene u brojne spoljne faktore uticaja, kao što su društveni sistem sa svim svojim osobitostima, nasleđe, etnička i supkulturna sredina. U tom smislu, porodica je jedinstveni sistem, koji zrcali u značajnoj mjeri brojne značajke okolnih, bližih i daljih regija uticaja, sagrađen od unikatnih i uzajamnoprožimajućih podistema: individualnog (svaki član porodice), partnerskog (van/bračni partneri), roditeljskog (subsistem roditelja) i dječjeg ili subsistema djece (Milošević, 2009). Dakle, unutar tih *ugnjeđenih* sistemskih struktura moguće je markirati različite porodične modele i vaspitne stilove, koji su proizvod svih navedenih vidljivih i implicitnih bližih i udaljenih agensa uticaja.

Dijete u centru tih ekosistemskih podupirača, s razvojem usvaja i usavršava različite *molarne aktivnosti*, kao složene, pozitivnotenzične ponašajne entitete (Bronfenbrenner, 1997: 59). Bio-psihosocijalni pristup u opisivanju porodice apostrofira vezu između individualnog i interpersonalnog u porodičnim odnosima, dok su unutrašnji procesi i dinamički „zapleti“ predmet psihodinamskog osvrta na ličnost u društvu. Jasno, nivoi porodičnog funkcionisanja su kompleksni, interferirajući, jedinstveni u svojoj unutarnjoj dinamici, ali i u načinu i nivou interakcije sa okruženjem (Novović, Popović, 2017: 82).

Najzad, Meri Daglas, ističe, takođe, da je individua uslovljena socijalnim sistemskim uslovima, i to nivoom i kvalitetom odnosa između stepena *reglementacije* (prinude) i *uključenosti* u zajednicu (Kon, 1988). To ujedno znači da je i porodična struktura vaspitnog djelovanja u značajnoj mjeri uslovljena pomenutim sistemskim odnosom između dvije varijable, *reglementacije* i *uključenosti*. M. Daglas stoga izvodi četiri ishodišta navedenih „omjera“ između dvije apostrofirane varijable, koje svakako determinišu uloge i pozicije učesnika u porodičnim modelima: individualističke, potom atomizirane subordinirane

sredine sa niskim nivoom lične autonomije, slijede statusne hijerarhije i posljednje su one sredine u kojima prepoznajemo visok nivo separatizma i partikularizma, tj. nizak nivo *reglementacije* a visok stepen *uključenosti*. Šta zapravo znači ovako uspostavljena shema različito strukturisanih društvenih sredina i socijalno-normativnih orijentacija, uslovljenih odnosom između nivoa reglementacije i uključenosti? S jedne strane, ovi dominirajući društveno afirmisani obrasci normi i implicitnih regulativnih mehanizama, konturišu poželjne modele i pozicije učesnika u određenoj zajednici, na nivou vodećih institucija koje grade makro-socijalno polje, a sa druge, govorimo o brojnim unutrašnjim podjelama, ulogama, očekivanjima, dinamizmima u razvoju i ponašajnom djelovanju pojedinca, dijadama i svim porodičnim podsistemima.

Porodica i roditeljsko ponašanje u savremenom kontekstu

Savremeni kontekst u svom diverzitetu društvenih promjena, svakako ishodi pluralizmom porodičnih struktura i odnosa (Maleš, 2011). Iako u prezentnom kontekstu nuklearna porodica nije više jedini ili pak dominantni strukturalno-funkcionalni model, ona i dalje ostaje fenomenološki obrazac, koji se najčešće promovise i afirmiše (Bernades, 1997). Nužno, porodica je uvijek unikatan sistem, određen jedinstvenom idiosinkrazijskom strukturom i dinamikom. Različitost porodičnih struktura moguće je razmatrati iz vizure polise-mičnih kriterijuma i teorijsko-naučnih orijentacija. Pored brojnih distinktivnih značajki imanentnih različitim društveno-sredinskim okvirima, vidljivim i kroz porodične matrice, roditeljstvo se najčešće, ne priprema, ne uči se, već je „samorazumljivo“ i podrazumijevajuće (Maleš, 2011). Način *roditeljvanja* i porodični stil vaspitanja djece rezultat je umrežavanja brojnih faktora. S jedne strane možemo govoriti o nekim društvenim vaspitnim trendovima, svojstvenim upravo aktuelnom trenutku i globalnim gibanjima, a iz druge perspektive, „učitavamo“ u porodičnim „redovima“, osobitosti kultura i subkulturnih obrazaca, transgeneracijske ostavštine u normativno-vrednosnom smislu, kao i personalnih implicitnih uvjerenja o dječjoj dobrobiti. Nova naučna otkrovenja, kako o ranim dječjim potencijalima, tako i o vaspitnim mogućnostima i posledicama sistemskih porodičnih i institucionalno-sredinskih uticaja, utkana su u novi viševizurni metapogled na poželjno roditeljstvo. Porodično vaspitanje nije petrificirana kategorija i nema sjevremenih uzusa idealno-tipskog roditeljskog ponašanja. U tom smislu, roditeljstvo čini skup namjernih postupaka u cilju podsticanja dječjeg razvoja, te samim tim uključuje i dimenziju dejstvenosti (Hoghughi, 2004). Postupci činjenja, tj. vaspitnog djelovanja ili roditeljvanja, uslovljeni su brojnim vizurama i okolnostima. Tako ekonomske nepodopštine prirodno doprinose krizi u društvenim odnosima, pa i u porodici, nužno (Maleš, 2011). Empirijski podaci ukazuju na višestruku korelaciju između ekonomskog statusa porodice i stabilnosti odnosa u njoj, pa je istraživački markirana učestalija pojava depresivnih epizoda kod majki i njihova nedosljednost u disciplinovanju djece, usljed izloženosti deprivirajućim okolnostima

(Yeung, Linver i Brooks-Gunn, 2002). Dakle, kvalitet vaspitnih prilika svakako zavisi od brojnih spoljnih sredinskih varijabli i determinanti uticaja. Tradicionalno, dugouvriježeno pozicioniranje uloga u porodici sa aspekta rodno-stereotipnih obrazaca poželjnih i očekivanih ponašajnih stilova, ishodilo je okvirno dominirajućim ustrojstvom porodice. U tzv. patrijarhalnom „tradicijskom familijarizmu“, žena je bila zadužena za brigu o djeci, dok je muškarac bio „na pragu“, hranitelj, „nabavljač“, pozicioniran u ulogu visokouvaženog i ne dovoljno „domaćeg“ *pater familias* reprezentu porodičnog sistema (Brooks, 2001). Polovinom prošlog vijeka, novi talas „prodora“ žena na tržište rada usloviće nove zahtjeve i zadatke za porodicu, tj. njene „brigodršce“. Potreba „otvaranja“ dualnih karijera roditelja postaće novi izazov za porodicu, kao i prijetnja njenom patrijarhalnom ustrojstvu. Dakle, razvoj porodice u posljednjem stoljeću prolazi kroz intenzivniju, kompleksnu spoljnu i unutrašnju transformaciju, rekonstrukciju i revitalizaciju strukturalnih i funkcionalnih obrazaca življenja, pa nakon doba industrijalizacije, moderno i postmoderno razdoblje donose nova društvena ustrojstva (Ljubetić, 2011). Nužno, svi značajni društveni događaji i „ulomi“, poput ratova, migracija, feminističkih strujanja, tehnološkog progresa i njegovih eksplicitnih i transcendentnih posledica, svakako su uticali na porodične uloge i relacije (Elkind, 1995). Unutar pokreta „od modernizma ka postmodernizmu“, potrebe djece i roditelja, inače u određenim tačkama protivrječne, bivaju superponirane, predistinirajući nove roditeljske vaspitne obrasce i prakse. Umjesto, dominantno patrijarhalno-familijarnog modela, implicitno veće „okrenutosti ka unutra“ od strane svih članova porodice, posebno žene-majke, postmoderna porodica živi intenzivnije i otvorenije „sa spoljnim svijetom“, pri čemu roditelji, posebno žene razvijaju svoje karijere, odlažu bračne uloge i majčinstvo, odlučnije zastupaju „netipične“ forme porodičnog i/ili vanporodičnog organizovanja. Shorter je stoga opisao postmodernu porodicu posebno markirajući tri njena krucijalna obilježja: ravnodušnost adolescenata prema porodičnom identitetu, nestalnost u bračnim odnosima i „destrukciju“ porodičnog jezgra usljed novog „ženskog pokreta“ i emancipacije (Ljubetić, 2011). Elkind je, kontrastivno prethodno, usudićemo se reći, opskurno opisanim *modelu* (porodičnom), postmodernu porodicu nazvao *vitalnom*, ukazujući upravo na njene višestruko razvojne i prospektivne dimenzije: uvažavanje i razvoj potreba i interesovanja djece i roditelja, prilagodljivost porodice narastajućim izazovima i zahtjevima, bez jednostranih, petrificiranih obrazaca, formi i uloga (Elkind, 1995: 211). Juul, nadalje, savremenu porodicu naziva *postdemokratskom*, apostrofirajući njen vodeći princip „ravnopravnog dostojanstva“, kroz revidiranje uloga roditelja, revitalizovanje i sublimiranje njihovih socioemocionalnih vještina, aktivnog angažmana i zajedničkog kvalitetnog odlučivanja u porodici i društvu (Juul, 1996: 263). Savremeno roditeljstvo (u nuklearnoj „potpunoj“ ili nekoj od brojnih formi savremenih porodičnih modela), kako Ljubetić M. istraživački utemeljuje i podcrtava, implicira: uvjerenje roditelja u odlučujući uticaj na dijete, odgovornost u roditeljstvu i senzibilitet za roditeljstvo (Ljubetić, 2011: 81).

O filmu *Kramer protiv Kramera*

Budući da nam je za fokus intervju sa studentima, medijum za otvaranje krucijalnih, za potrebe ovog rada, izdvojenih tema, bio film „Kramer protiv Kramera“, ukratko ćemo napraviti osvrt na ovo kultno „ekranizovano djelo“.

Kramer protiv Kramera (eng. *Kramer vs. Kramer*) je drama Roberta Bentona iz 1979. sa Dustinom Hoffmanom i Meryl Streep u glavnim ulogama, nastala po romanu Averyja Cormana. Film tematizuje fenomen porodice, posebno u procesu razvoda i partnerskih problema, a posljedično i teškoća, koje podnosi petogodišnji dječak u novonastaloj situaciji. *Kramer* je dobitnik Oscara za najbolji film 1979. godine, a Benton je dobio Oskara za scenario i režiju. Film je osvojio i Oskara za najbolji film i za glavnu mušku i žensku ulogu (https://hr.wikipedia.org/wiki/Kramer_protiv_Kramera).

Radnja filma odvija se na Menhetnu, a priča započinje time što marketinški stručnjak Ted Kramer (Dastin Hofman), slavi veliki uspjeh na poslu, budući da je dobio značajan projekat, koji je od naročite važnosti za cijelu firmu, u kojoj je zaposlen. Međutim, po povratku kući, nakon tako uspješnog dana na poslu, Kramer nalazi svoju ženu Džoanu (Meril Strip), rezigniranu, kako pakuje kofere, slaže račune i ostavlja ključeve spremna da odlučno i beskompromisno napusti porodični dom. Pokušaji zbunjenog supruga da spriječi odlazak svoje rezignirane, ali i odlučne supruge, ostaju bez ikakvog odjeka i mogućnosti dogovora. Iako u nevjerici, on i dalje misli da je njen postupak izraz snažne afektivne impulsije, te da će supruga vrlo brzo doći sebi i vratiti se porodici. Od posebne je važnosti činjenica da su supružici Kramer roditelji petogodišnjeg dječaka Bilija (Džastin Henri). Džoana, gospođa Kramer, koja je prije rođenja njihovog sina bila zaposlena i uspješna poslovna žena, ostala je dugo, potpuno posvećena odgajanju djeteta, zbog čega, kako i sama kaže „prve dvije godine uživa u toj ulozi“, a onda sve postaje deprimirajuće za nju, a suprug i ne pokušava da je sasluša, potpuno posvećen svom poslu i zakupljen svojim obavezama.

Ona, iako izuzetno posvećena kao majka, osjeća da ni u toj ulozi ne može više biti dobra, te da mora „pronaći sebe“, prepušta mužu da se brine o njihovom djetetu. Ted prolazi kroz različite izazove i faze šoka, ljutnje, tuge, praznine, nesnalaženja u novim okolnostima, a zatim postepeno uspostavlja red u svom domu.

U početku Ted pokazuje da ne poznaje navike i potrebe svog djeteta jer je potpuno bio oslonjen na suprugu, ali postepeno strpljivo i posvećeno uči, sluša Bilija, dogovara se sa njim i uspostavlja novi red u kući. Bili mu pomaže i s vremenom postaju pravi tim. Nažalost, na poslu nailazi na sve veće teškoće i nerazumijevanje, pa dobija i otkaz. I upravo kad njih dvojica sasvim usaglaise svoje potrebe, vraća se Džoana i traži starateljstvo nad djetetom (<https://mojtv.net/film/3619/kramer-protiv-kramera.aspx>).

Metodologija istraživanja

Cilj istraživanja nam je bio utvrditi mišljenja studenata pedagogije o aktuelnim i poželjnim porodičnim obrascima i ulogama roditelja i djece u kontekstu dva modela: tradicionalno-patrijarhalne i savremene porodice (post-demokratske), a kao motivacioni pokretač i potka za razgovor, poslužio nam je film „Kramer protiv Kramera“. Imajući u vidu činjenicu da nije riječ o dihotomiji porodično-roditeljskih modela, već o artifičijelnom pozicioniranju dva stila življenja unutar različitih društveno-vrednosnih matrica, koje nalaze u značajnoj mjeri odraz u porodici, nastojali smo da saznamo kako studenti promišljaju o porodici danas i koji obrazac porodičnog sistema smatraju poželjnim. Na taj način je moguće ocrtati i proniknuti u njihove stavove i vrijednosne konotacije *porodice* i uloga u njoj, sa aspekta njihovih uvjerenja i implicitne epistemologije, vaspitnih iskustava i kontekstualnih „posrednika“. Upravo, imajući u vidu šire društvene agense uticaja, kao neodvojive, vitalne sastavnice porodičnog sistema, koje metaforično Hofstede nalazi u spoljnim slojevima „glavice luka“ (culture onion), zanimalo nas je kako studenti percipiraju uloge društvenih instanci koje konveniraju i intefereiraju sa unutrašnjom porodičnom dinamikom. Studenti su artikulisali doživljaj spoljnih aktera u filmskoj drami, a potom ih komparirali sa aktuelnim crnogorskim kontekstom.

Polazeći od zanimljive, veoma aktuelne i višestruko provokativne teme usmjerene na fenomenološki konstrukt porodice i njenih odnosa u uslovima posebnih izazova, studentima pedagogije (na časovima *porodične pedagogije*), prikazali smo kulturni film *Kramer protiv Kramera*, kako bismo otvorili pitanja za raspravu o nekim važnim, vrlo živim, sjevremenim i aktuelnim pitanjima.

Nakon zajedničkog gledanja filma, studenti su imali priliku da svoje prve, autentične impresije (bujica ideja i utisaka) saopšte i podijele sa grupom. Potom smo organizovali grupni, fokus intervju, koji ima za cilj „podstaći relevantni lični kontekst, idiosinkrazijske asocijacije, vjerovanja i zamisli“ (Merton i Kendall, 1946, prema Cohen i sar., 2007).

Dominantno, fokus našeg istraživanja bio je usredsređen na sagledavanje dimenzije porodičnog modela, i, doživljaj aktuelnih i poželjnih uloga oca i majke u porodici (roditeljstvo), kao i položaj djeteta u aktuelnim okolnostima (razvod njegovih roditelja). Takođe, nastojali smo, na taj način, da ocrtamo dominantni prezentni i preferirani model porodice iz ugla studenata pedagogije (prva i treća godina), tj. da li dominira:

- tradicionalno-patrijarhalni model, čije su temeljne odrednice: „okrenutost unutra“, otac koji brine više o karijeri i materijalnoj potpori, „dijete u porodici“, veća odgovornost majke za dijete, (pa i za razvod) i/ili
- savremeni-postdemokratski model, kojeg dimenzioniraju ravnopravne uloge roditelja, dualne karijere, jednaka rodna prava, dijete i „u porodici“ i „u vršnjačkoj zajednici“, zajednička odgovornost za dijete i dobrobit svih članova porodice.

Konačno, studenti su markirali ključne značajke spoljašnjih aktera (šira porodica, škola, radne institucije) u filmskom „događajnom“ kontekstu, pa analogno tome, vizionirali vlastite percepcije crnogorske porodice i širih „eko-sistemskih“ društvenih sastavnica.

U svrhu sagledavanja i procjenjivanja stavova i mišljenja studenata pedagogije organizovali smo intervjuje, polustrukturiranog tipa, otvarajući mogućnosti diskurzivnog dijaloga i razmatranja problematizovanih pitanja. Razgovore sa studentima prve i treće godine (19 sa prve i 24 studenta sa četvrte godine) smo snimali, a potom transkribovali i razvrstali prema dominantnim tematskim kategorijama. Inače, istraživački intervjui nisu fokusirani na dominantno prikupljanje činjenica i brojki, već imaju heuristički smisao i omogućavaju učesnicima da govore „slobodno i emocionalno, dubinski i autentično“ (Cohen i sar., 2007: 105). Pritom, mišljenja respondenata uslovljena su životnim i iskustvenim prilikama, intersubjektivnim odnosima, kulturno-implicitnom „ostavštinom“, ličnim uvjerenjima, što daje životno dublju dimenziju cjelovitom istraživačkom nalazu, mada ima i ograničavajuće faktore (Cohen i sar. 2007). U skladu sa fenomenološkim pristupom stvarnosti, istraživanje kvalitativnog tipa je usmjereno na kontekst iz vizure učesnika, te je razgovor i diskurzivno reflektivni optikum obuhvatan i osebujuć način proučavanja određenih pojava (Villig, 2016).

Rezultati istraživanja–interpretacija rezultata ***Opšte impresije nakon recepcije prikazanog filma Kramer protiv Kramera***

Nakon prikaza filmske priče, studenti u objema grupama (prva i treća studijska godina) su slobodno asocijali na temu umjetničkog rediteljskog izraza problematizovane teme. Bez vidljivih razlika između dvije grupe studenata, opšte impresije su bile veoma pozitivne i vrlo emotivno dimenzionirane.

„Film je emocionalno obojen, istinit, budi u nama dirljiva osjećanja i vrlo je poučan, značiće nam za našu budućnost, da razmišljamo o nekim važnim životnim temama!“ (studentkinja sa treće godine).
„Film mi je bio potresan, divan je, ali i pokreće na razmišljanje...Divno urađena drama, a glumci nenadmašni“. (studentkinja sa prve godine studija)

Uloge roditelja u filmu, komparacija sa crnogorskim kontekstom

Polazeći od izdvojene tematizovane cjeline ukotvljene u filmsku priču, studenti su u fokus grupama razmatrali uloge, pozicije i relacije glavnih aktera u ovoj psihološkoj drami. Istovremeno, studenti su, spontano, bez direktivnih naloga, artikulirali svoje viđenje, prvenstveno, uloge „filmskih roditelja“, u prvoj ekološkoj dijadi (partneri, kao roditelji), praveći komparaciju sa prezentnim crnogorskim roditeljskim modelom, sugerisući i poželjne modalitete.

Izdvojili smo dominantne odgovore, kondenzujući ih po značenjskoj srodnosti i unutrašnjoj esencijalnoj konotaciji transkribovanih narativa, kao i redosledom brojno dominantnih kategorija:

- uloga majke je neadekvatna, nedostatna-studenti u objema grupama procjenjuju da je ona (majka) odgovorna za urušavanje porodice (55,81%)

„U početku sam je razumjela, ali poslije mi nije bilo jasno zašto je tako postupila. Kad dobiješ dijete ne smiješ biti sebičan. Na kraju je osuđujem“. (studentkinja sa 1. god.)

„Nikako ne mogu da je opravdam. Žena treba da se bori za porodicu. Neuspješna je jer nije pokazala strpljenje i ljubav prema porodici“. (studentkinja sa 3. god.)

„Kriva je što je dugo trpjela, nije smjela tako dugo da ćuti. Trebala je da misli na dijete i muža“. (studentkinja sa 1.godine)

- majka brižna, ali nesrećna zbog svog statusa–njene postupci razumljivi i opravdani (44,19% odgovora)

„Smatram da je razgovor falio između njih dvoje. Nerazumijevanje od strane muža je dovelo do problema. Nije pružio ženi priliku da se i ona ostvari. Razumijem je. Ne opravdam je sasvim, ali treba vidjeti kakve su je okolnosti natjerale na to.“ (studentkinja sa treće godine)

„Ja nju opravdam, pokušavala je dugo da se bori i na kraju se vidi da ona misli na svoje dijete i odlučuje se da Bili ostane kod oca“. (studentkinja na prvoj godini studija)

Uloga oca

- otac je brižan, posvećen, krajnje pozitivan lik (72, 09%)

„ Otac je dobar, posvećen, misli o svemu. Razgovara pažljivo sa djetetom, trudi se da dječaka rastereti od osjećaja krivice“. (studentkinja sa prve godine)

„Otac je u početku odsutan, a kasnije posvećen, pravedan, brižan prema djetetu, a ima razumijevanja i prema postupku majke. On je kroz tešku situaciju sazeo, upoznao svoje dijete, rodio se kao roditelj i postao bolji čovjek“. (studentkinja sa treće godine)

Zanimljivo je da je bilo mišljenja da otac dobija i nove atribucije izuzetnih ljudskih kvaliteta, budući da je „kao muškarac“ preuzeo kompletnu odgovornost oko roditeljstva.

- otac je pozitivan lik, ali svojim neodgovornim postupcima u prethodnom periodu uticao na loše ishode... (16,28%)

„Otac je dobar, posvećen, misli na dijete, ali tek pošto se desi krah braka, prethodno je zanemario ženu i dijete, ali kasnijim postupcima pokazao izuzetne kvalitete“ (student, treća godina)

- otac je odgovoran za odlazak majke i doprinio je teškom položaju djeteta (11,63%)

„On je unesrećio svoju ženu, a ni dječaka nije gledao, tako da je ona morala nešto preduzeti“. (studentkinja sa prve godine)
 „Sa jedne strane imamo oca koji je preokupiran poslom, opterećen karijerom, zapostavlja porodicu, porodične obaveze stavlja ženi na teret, zanemaruje potrebe žene i sina, možemo ga na neki način smatrati vrlo sebičnim“. (studentkinja sa treće godine)

Razmatrajući ova pitanja u kontekstu prezentnih crnogorskih društvenih prilika, studenti ističu:

- u crnogorskoj porodici i dalje su uloge podijeljene po tradicionalno-patricentričnoj matrici (60,47%);

„Ovo što smo vidjeli u filmu i danas imamo. Mnoge naše vršnjakinje misle da muž treba da prihoduje, a žena podiže djecu“. (studentkinja sa prve godine)
 „Scena koju treba posebno prokomentarisati iz filma je predstava malog Bilija, kojoj prisustvuju isključivo majke ostale djece i Ted, kao jedini muškarac, što generalno govori o neuključenosti očeva u vaspitanje i život djece“. Tako je bilo i kod nas, pa i sada je slično...“ (studentkinja sa treće godine)
 „Mnogo se više zamjera ženi ako u porodici nešto fali. Isto kao u filmu kada advokat poručuje Džoani da nije uspješna, niti pouzdana osoba jer je odustala od braka, tako i kod nas čujete poruke da je žena kriva za razvod jer nije dovoljno bila trpeljiva...“ (student sa treće godine)
 „Da, redom ljudi kažu, žena je morala zbog djece da zažmuri ponekad na muževljeve slabosti...“ (studentkinja sa prve godine)

Zanimljiv je komentar studentkinje, koja razmatrajući ponašanje oca, ambicioznog poslovnog čovjeka, procjenjuje da je ovakva matrica poznata i iz šire društvene perspektive, jedino poželjna.

„Postavlja se pitanje, da li je to posledica ekonomskih problema ili prosto naučeni model ponašanja u bračnoj zajednici?“ (studentkinja sa prve godine)

- savremena porodica ima egalitarne odnose i roditelji dijele obaveze mnogo više nego ranije (39,53% odgovora).

„Mnogo se promijenilo. Danas su očevi mnogo više uključeni u odgajanje djeteta. Vidimo ih u vrtiću, na ulici voze kolica“. (student, treća godina)
 „Sada žene rade isto koliko i muškarci, pomažu se međusobno, znam mnogo primjera“, (studentkinja sa prve godine)

Na pitanje šta bi bilo poželjno roditeljstvo i raspored uloga u porodici, odgovori su različiti. Dominiraju oni koji prednost daju tradicionalno podijel-

ljenim ulogama u porodici, uz međusobno uvažavanje i poželjno demokratičan odnos u porodičnoj hijerarhiji. Vjeruju da i dalje muškarcu više pripada uloga zaštitnika, „glave kuće“, „okrenutog ka spolja“, a ženi, uz „umjereno“ pravo na karijeru, mjesto je više „u porodici“, uz djecu.

„Najbolja je porodica u kojoj se zna red. Majka treba da bude sa djecom i više u kući, ona treba da otrpi više u interesu djeteta i porodice, pa i ako treba, da pomjeri i odloži svoje poslovne ciljeve“, saopštila nam je jedna od studentkinja sa prve godine, a većina njih u ovoj grupi je bila saglasna sa njom.

Uz ovako dizajniranu preferiranu porodičnu sredinu, studenti u objema grupama nužno dodaju i komponente savremene, post/demokratske porodice, tj. zaposlenost žene, pravo na karijerni razvoj oba partnera, međusobno uvažavanje, poštovanje prava djece.

Položaj djeteta u filmskoj priči, komparacija sa aktuelnim kontekstom

Odgovore na ovo pitanje/temu smo razvrstali na one koji opisuju doživljaj djeteta „u filmu“, a zatim, u kontekstu cjelovite priče o porodici, studenti su ocrnali ponovo uloge roditelja u odnosu na „filmskog dječaka“, a zatim i u aktuelnom crnogorskom kontekstu, kad su u pitanju „problem situacije“.

„Na početku je dijete emocionalno rastrojeno, a kasnije se njegovo samopouzdanje popravlja. Otac je dobro postupio. Majka je otišla bez riječi. Njeno pismo dolazi neuvremenjeno i ništa ne znači dječaku, samo mu pojačava osjećaj krivice“. (studentkinja sa prve godine)
 „Bolje je što je ostao kod oca. Majka je labilna i nesigurna. Otac je mnogo učinio i nadomjestio i ulogu majku. Nije dobro da dijete tako prebacuju kao „lopticu“. (studentkinja sa treće godine)

Kad je u pitanju položaj djece u problematičnim porodičnim odnosima, studenti, bez nekih značajnijih razlika između dvije grupe, konstatuju da se rijetko kad roditelji razumno ponašaju i adekvatno reaguju u pogledu dječjih potreba. Zato je položaj djece otežan i može proizvesti njihovo problematično ponašanje.

„Djeca su uvijek između dvije vatre...Roditelji se obračunavaju preko njih.“ (studentkinja sa prve godine)

No, po pitanju nivoa odgovornosti roditelja, većina ispitanika odgovara da su majke „obaveznije“ prema djeci (76,74% odgovora).

„Mislim da djeca treba da ostanu kod majke. To je prirodnije. Posebno djevojčice...“, saopštava jedna od studentkinja sa treće godine.

Kada je u pitanju položaj djece u porodici i nivo odgovornosti roditelja prema djeci, kao i kod dizajniranja poželjne porodice, tako i u ovom segmentu, studenti većinom percipiraju ulogu majke kao dominantnu „u porodici i sa djecom“.

Uloga spoljnih agensa uticaja na porodični sistem

Kako se ponašaju reprezentanti šireg okruženje u filmskoj priči? Komparacija sa našim kontekstom

Podrška porodici od strane okruženja:

„Nema šire porodice, dok je to kod nas drugačije. Pravo je čudo da je otac u nevolji i bez mogućnosti da traži pomoć nekim svojim rođacima. Jedino se može obratiti komšinici...“
„Kod nas nije tako. Više smo upućeni na rodbinu i možemo računati na njihovu podršku...“

Što se tiče odnosa društva prema porodici u problemu, studenti, praveći osvrt na filmsku kompoziciju i unutrašnju dinamiku ekranizovanog djela, zapažaju da su svi spoljni akteri indolentni, neempatični, bez elementarnog pokušaja decentracije iz vlastite formalne pozicije.

„Advokati su nemilosrdni, ne prezaju od teških, grubih, nehumanih pitanja, dodatno povređuju i Teda i Džaonu“. (studenti...)
„Što se tiče poslovnih saradnika, tu je jasno da nikoga ne zanima sudbina porodice, djeteta, već isključivo koliko koristi može imati ili kakvi su gubici u firmi ukoliko je potrebno posvetiti se više porodici“. (studentkinja, treća godina)

Osvrćući se na aktuelnu i recentnu društvenu praksu, studenti primjećuju da u našem kontekstu nedostaje prave i organizovane brige o porodici u problematičnim okolnostima:

„Društvo je nepravedno prema porodicama u problemu. Obično sav teret pripada ženi. Zna se gdje je kome mjesto. Žena je majka i domaćica, a još mora i da radi! Zakoni su protiv žena.“ (studentkinja, prva godina)
„Nema prave i ozbiljne brige o porodici. Uz sve probleme, obično su i materijalni problemi pojačani. Žene sa malom djecom se teže zapošljavaju i tako...“ (student, prva godina)

Upoređujući filmski i prezentni crnogorski kontekst po pitanju odnosa spoljnih aktera, koji pripadaju egzosistemskim faktorima uticaja (šira porodica, koje u filmu nema, predškolske institucije, poslovni sektor), studenti nalaze sličnosti i razlike. Kao zajedničke odrednice dva konteksta (filmski i „živi“, aktuelni) navode nezainteresovanost društvenih aktera za potrebe porodice, indolentan stav poslodavaca i njihov isključivo utilitaristički pristup porodici. Sa druge strane, kao distinktivnu tačku „razlaza“ između „filmske“ i prezentne

crnogorske porodice, uočavaju drugačiji odnos rođaka prema „porodici u nevolji“. Dok u našim okolnostima, postoje veze sa rođacima i međusobna podrška, u filmskom kontekstu, nema takvih relacija.

Zaključna diskusija

Polazeći od teorijskih uporišta o porodičnim obrascima, promjenama i izazovima, koje savremeni kontekst donosi, pokušali smo da dimenzioniramo prezentni porodični model u crnogorskoj društvenoj sredini iz vizure intervjuisanih studenata. Kroz razgovor sa studentima pedagogije, kao i njihov živi diskurs o problematizovanim pitanjima/temama, moguće je „učitati“, pored procjene o prezentnom, ideje o preferiranom porodičnom modelu i roditeljskim ulogama. Dominantno, studenti se opredjeljuju za tradicionalno-patrijarhalni model porodice, u kojoj i dalje postoji asimetrična podjela odgovornosti u subsistemima bračnih partnera, roditelja i djece. Vjeruju da su i dalje uloge roditelja podijeljene, da je uloga žene-majke, okrenuta „ka unutra“, da je njena odgovornost za porodicu, dijete, unutrašnju klimu, očuvanje zajednice, veća i presudna. Sa druge strane, uloga oca je vizionirana kroz sočivo patricentričnog modela: on je „skrbnik“, „spoljni član“, neko ko je zadužen za materijalnu potporu, sigurnost i zaštitu. Kada je u pitanju poželjna porodična matrica, studenti dominantno „ostaju“ kod tradicionalno-patrijarhalnog modela čije su temeljne odrednice: „okrenutost unutra“, otac koji brine više o karijeri i materijalnoj potpori, „dijete u svom domu“ (manje u vršnjačkim institucijama), veća odgovornost majke za dijete, bilo da je riječ o potpunoj i/ili nekoj drugačijoj strukturalno-funkcionalnoj konfiguraciji porodice.

Literatura

- Bernades, J. (1997). *Family Studies An Introduction*. London Routledge
- Brooks, J.B. (2001). *Parenting*. London Mayfield Publishing Company
- Bronfenbrenner, U. (1997). *Ekologija ljudskog razvoja*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Cohen, L, Manion, L., Morrison, K. (2007). *Metode istraživanja u obrazovanju*. Zagreb: Naklada Slap
- Elkind, D. (1995). *Thies that stress-The new Family Imbalance*. Cambidge Harvard University Press.
- Hofstede, G.(2001). *Culture's Consequences*. USA: Sage Publications, Inc.
- Hoghughi, M. (2004). *Parenting–An Introduction*. U: Hoghughi, M., Long, N. (Eds.) *Handbook of Parenting. Theory and Research for Practice*. London/Thousand Oaks/New Delhil: Sage Publications, pp 1–18
- Juul, J. (1996). *Vaše kompetentno dijete*. Zagreb: Educa
- Klarin, M. (2006). *Razvoj djece u socijalnom kontekstu*. Zagreb: Naklada Slap; Zadar: Sveučilište u Zadru. Ljubetić, M. (2011). *Stabilna obitelj i poželjno roditeljstvo u kaotičnom svijetu – moguća stvarnost ili iluzija (Imaju li perspektivu i/ili aleter-*

- nativu*). U: *Nove paradigme ranoga odgoja* (ur. Maleš). Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za pedagogiju
- Maleš, D. (2011). *Nova paradigma obiteljskoga odgoja*. U: *Nove paradigme ranoga odgoja* (ur. Maleš). Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za pedagogiju
- Milošević, Z. (2009). *Primena sistemskog pristupa (u) proučavanju porodičnog funkcionisanja u naukama o vaspitanju*. U: *Andragoške studije*. Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
- Morgan, D.H.J. (1997). *Socialization and the Family*. In the book: Costin, B. and Hales, M. (Eds.). *Families, Education and Social, Differences*. London: Rutledge
- Novović, T., Popović, D. (2017). *Porodični kontekst kao dio predškolskog institucionalnog ambijenta u Crnoj Gori*. Beograd: Inovacije u nastavi, XXX, 2017/1 стр. 82–95
- Pašalić-Kreso, A. (2012). *Koordinate obiteljskog odgoja*. Sarajevo: Filozofski fakultet
- Yeung, W. J., Linver, M.R., Brooks-Gunn, J. (2002). How Money Matters for Young Children's Development Parental Investment and Family Processes. *Child Development*, 73 (6), 1861–1987
- Živanović, D. (2015). *Interkulturalna i jezička kompetencija učesnika programa međunarodne razmene učenika* (doktorska disertacija). Beograd: Filološki fakultet
- Villig, K. (2016). *Introducing qualitative research in psychology*. Beograd: Clio
https://hr.wikipedia.org/wiki/Kramer_protiv_Kramera
<https://mojtv.net/film/3619/kramer-protiv-kramera.aspx>